

Dr. sc. Vesna Popović, docentica
Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru
Dr. sc. Cvija Jurković, docentica
Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru
Dr. sc. Jelena Zovko, docentica
Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru

OGRANIČENJA LJUDSKIH PRAVA U PRAKSI EUROPSKIH SUDOVA S OSVRTOM NA OGRANIČENJA UZROKOVANA PANDEMIJOM COVID-19

Sažetak: U članku se kroz analizu rada Europskog suda za ljudska prava u Strasbourgu i Suda Europske unije u Luxemburgu obrađuju ograničenja ljudskih prava u povijesno pravnoj perspektivi i postignuti standardi u sudskoj praksi. Sudovi u Strasbourgu i Luxemburgu su sudovi različitog identiteta nastali u okviru međunarodne odnosno nadnacionalne organizacije čija suradnja nije obvezna, ali se u praksi često pozivaju na presude drugog suda. U radu se daje osvrt na nastanak i funkcioniranje organizacija u okviru kojih su ustanovljeni navedeni sudovi, funkcionalno razlikovanje i njihova interakcija, te pitanje pristupanja Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda od strane Europske unije.

Ljudska prava nisu neograničena i država može ograničiti njihovo ostvarenje. Instrumenti za zaštitu ljudskih prava predviđaju njihova ograničenja pod određenim uvjetima i postoji izgrađena sudska praksa o tome kojim se zahtjevima mora udovoljiti da bi ograničenje bilo opravdano. U radu se ukazuje i na pitanja i izazove vezano za poštivanje odnosno ograničenja ljudskih prava otvorena u okolnostima uzrokovanim pandemijom COVID-19.

Ključne riječi: Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Europska unija, Europski sud za ljudska prava, Sud Europske unije, ograničenja ljudskih prava, COVID-19

1. Vijeće Europe i Europska unija - osnivanje, organizacija i nadležnost

Pobornici ideje o europskom ujedinjenju organizirali su u svibnju 1948. godine u *Den Haagu* nevladin Europski kongres na kojem je sudjelovalo oko 700 delegata iz 16 država. Rasprave koje su dominirale Kongresom, od onih o europskoj zajednici kao supranacionalnoj¹ tvorevini, otvorila su vrata ideji europskih integracija kao realnom pravcu moguće buduće europske politike. Prvi konkretni rezultat haških rasprava predstavljao je, u svibnju 1949. godine,²

1 Opširnije u: **V. Đ. Degan**, *Međunarodno pravo*, Rijeka, 2006., str., 435.

2 Geopolitika Europe 1949. godine poznavala je samo jednu kategoriju entiteta, suverene države.

osnivanje prve poslijeratne političke međunarodne vladine organizacije pod nazivom Vijeće Europe"³ sa sjedištem u *Strasbourg*⁴. Vijeće Europe⁵ osnovano je sa zadatkom da promovira europsko zajedništvo i ljudska prava⁶. Za odlučivanje o povredama ljudskih prava i temeljnih sloboda koje prema pojedincima počinje države članice Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda nadležan je Sud za ljudska prava u Strasbourg⁷. Riječ je o sudu međunarodne organizacije koja ima gotovo dvostruko više država članica od Europske unije, što znači da su u njenom članstvu i države izvan Europske unije. Nasuprot tome, Europski sud u Luxembourg⁸ je institucija Europske unije. Nadležan je za interpretaciju Osnivačkih ugovora Europske unije i nadležnost mu je puno šira. Ona uključuje zaštitu tržišnih sloboda poput slobode kretanja robe, slobode pružanja usluga, slobode kretanja ljudi ili kapitala, zaštitu tržišne utakmice, ali i sporove između Komisije i država članica o tome je li država počinila povredu prava Europske unije ili ne. Europski sud također odlučuje i o sporovima između institucija EU. Drugim riječima, nadležnost Luxembourg⁹ višestruko je šira od nadležnosti Strasbourg¹⁰. Gotovo da nema područja prava koje se ne može pojaviti u sporu. S druge strane, Strasbourg odlučuje isključivo o povredama temeljnih ljudskih prava. Drugo, nadležnost Strasbourg¹¹ je supsidijarna, a nadležnost Luxembourg¹² originalna. To znači da sud u Strasbourg¹³ odlučuje tek naknadno, kada je stranka već izgubila svoje pravo u državi stranci EKLJP i kada je iscrpljen sav pravni put u državi. Pred sudom u Luxembourg¹⁴ rješavaju se predmeti koji za stranku još nisu izgubljeni pred nacionalnim pravosuđem. O ishodu spora u

Njih deset, Belgija, Danska, Francuska, Irska, Italija, Luksemburg, Norveška, Nizozemska, Velika Britanija i Švedska, vjerovalo je da zaštita ljudskih prava, demokracija i vladavina prava u svakoj državi pojedinačno nije dostatno jamstvo miru, slobodi i stabilnosti kontinenta te 5. svibnja iste godine odlučile osnovati Vijeće Europe.

3 [engleski](#) *Council of Europe*, [francuski](#) *Conseil de l'Europe*, [njemački](#) *Europarat*. Vijeće Europe čine dva glavna tijela, Odbor ministara (*Committee of Ministers*), Parlamentarna skupština (*Parliamentary Assembly*), te tri institucije, Europski sud za ljudska prava (*European Court of Human Rights*), Kongres lokalnih i regionalnih vlasti Europe (*Congress of Local and Regional Authorities*) te Povjerenik za ljudska prava (*Commissioner for Human Rights of the Council of Europe*). Na čelu Tajništva Vijeća Europe je Glavni tajnik Vijeća Europe.

4 Vidi u: **S. Avramov, M. Kreća**, *Međunarodno javno pravo*, Beograd, 2001, str. 275-277.; **B. M. Janković, Z. Radivojević**, *Međunarodno javno pravo*, Niš, 2005., str. 215-216.

5 Mnogo je onih koji Vijeće Europe zamjenjuju s Europskom unijom. Međutim ove dvije organizacije potpuno su različite i imaju posve različite uloge. Ima i onih koji znaju da su to različite institucije, ne raspoznavajući pri tome da Vijeće Europe nije isto što i Europsko vijeće, koje također postoji, ali je jedno od tijela Europske unije.

Najčešće se miješaju nadležnosti sudova, strazburškog Europskog suda za ljudska prava i luksemburškog Suda Europske unije.

6 Vijeće Europe danas obuhvaća više od 800 milijuna Europljana u 47 država članica. Bosna i Hercegovina je članica Vijeća Europe od 24. travnja 2002. godine i aktivno je uključena u sve aspekte misije i rada Vijeća Europe.

Luxembourg u ovisi ostvarivanje subjektivnih prava pred nacionalnim sudovima.⁸ Međutim, nije tajna da postoje različite interpretacije dvaju europskih Sudova na sličnim ili istim spornim pitanjima. Sudska praksa i neke odluke Europskog suda za ljudska prava u Strasbourgu već su se pokazali kao potencijalni sukobi između Strasbourga i Luxemburga.⁹ Obvezna suradnja između sudova ne postoji, ali postoje i primjeri usklađivanja prakse odnosno primjeri da se ESLJP poziva na praksu Suda EU i obrnuto.¹⁰

Zbog činjenice da Vijeće Europe nije imalo nikakvih supranacionalnih-nadnacionalnih, elemenata, ono, iako je s vremenom okupilo u svom članstvu sve europske države, nikad nije odigralo značajnu ulogu u procesu europskog integriranja. Ipak, dalo je ogroman doprinos u promicanju svijesti o ljudskim pravima i njihovoj zaštiti u Europi. Godine 1950. donesena je u Vijeću Europe Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda¹¹. (u nastavku: EKLJP) Kasnije, tijekom vremena, Vijeće Europe je kroz brojne druge konvencije razradilo cijeli jedan pravni sustav zaštite i promicanje ljudskih prava u državama članicama.¹² Uspostavljanjem prvog stalnog međunarodnog suda osigurana je učinkovitost sustava.

Potrebno je naglasiti razliku u ustrojstvu i djelovanju jedne supranacionalne integracije, kakve su Europske zajednice odnosno Europska unija i međuvladine organizacije kakvo je Vijeće Europe. Postoji više razloga i za zamjenu, u prvom redu, ove dvije organizacije, bez obzira koliko različite po ulozi i djelovanju, bile su, na izvjestan način, dio iste vizije. Statut Vijeća Europe govori o *"većem jedinstvu među državama članicama"*, dok Rimski ugovor iz 1957. godine o Europskoj ekonomskoj zajednici, govori o *"još čvršćoj uniji među narodima Europe"*. Drugi razlog česte zabune je nedostatak razlika u vizualnom identitetu

8 Opširnije o Sudu EU vidi u: **N. Misita**, *Uvod u pravo Evropske unije*, Sarajevo, 2014., str. 131-145.

9 Primjera radi: Odluka Suda EU-a, koja je od Velike Britanije tražila da isključe građane Gibraltara iz prava glasovanja za Europski parlament, pokazala se u suprotnosti sa čl. 3, protokolom 1. EKLJP, koji se odnose na pravo glasa.

10 Tako se primjerice ESLJP u predmetu *Steck protiv United Kingdom* poziva na presudu Suda EU u istom slučaju. Opširnije vidi u: **S. Vasiljević, M. Vinković** *Temeljna prava i zabrana diskriminacije u praksi europskih i nacionalnih sudova*, Zagreb, 2019., str. 10.-12.

11 Nakon ratifikacije od strane deset država EKLJP je stupila na snagu 1953. godine. Opširnije u: **M. W. Janis, R.S., Kay, A.W. Bradley**, *"European human rights law: Texts and materials"*, Oxford, 2000.

12 Vijeće Europe ima i druge instrumente zaštite ljudskih prava: *Europska socijalna povelja* koja jamči niz prava koja se mogu podijeliti u dvije kategorije: uvjeti zapošljavanja i socijalna kohezija. Potpisana je u Torinu 1961. godine, a stupila je na snagu 1965. godine. Vidi: *Revija za socijalnu politiku*, god. IV, br. I, Zagreb, 1997., str. 41-53.; *Europsku konvenciju o sprečavanju mučenja* osnažuje zaštitu zatočenih osoba od mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja. Vidi: *Izdanja Evropskih ugovora (ETS)*, br. 126. Tekst izmijenjen u skladu sa odredbama Protokola 1 (ETS No. 151) i Protokola 2 (ETS No. 152) koji je stupio na snagu 1. ožujka 2002. godine.

koje su razvile. Vijeće Europe i Europska unija imaju iste simbole, Europsku zastavu koristi i Vijeće Europe kao i Europska unija, što po sebi nije ništa loše ali stvara zabunu.¹³ Kad su razlike u pitanju, proračun i birokratski aparat Europske unije neusporedivo su veći od onih što ih ima Vijeće Europe.

U posljednjih nekoliko godina puno pozornosti i rasprava posvetilo se komplementarnosti Vijeća Europe s drugim institucijama, posebno s Europskom unijom. Objektivno gledajući, Europska unija ima vodeću ulogu što se gospodarstva tiče. Međutim, Vijeće Europe neupitno prednjači u području ljudskih prava. Dakle, EKLJP i Europski sud za ljudska prava nesumnjivo su okosnica Vijeća Europe.

Tako *Peter Schieder*, predsjednik Parlamentarne skupštine Vijeća Europe, u svibnju 2003. godine, u uvodniku *The Europeansa* kaže: "*Kad se Europska unija proširi na dvadeset i pet članica ..., Vijeće Europe neće imati manju, nego veću ulogu*".¹⁴ EKLJP i kontrolni mehanizmi Vijeća Europe danas predstavljaju najrazvijeniji izvod međunarodnog prava. Njegovi pravni mehanizmi za zaštitu ljudskih prava kroz Europski sud za ljudska prava su bez premca u svijetu. Uz sve pohvale, uvjerenja, potpore i odavanja priznanja ulozi Vijeća Europe, čini se da će se još dosta rasprava voditi na ovu temu.¹⁵

Jedno od pitanja je i hoće li Europska unija uvažiti vodeću ulogu Vijeća Europe na području zaštite ljudskih prava ili će isključivo uvažiti svoje vlastite instrumente? Kakav je odnos Europske unije prema EKLJP kao temeljnom dokumentu Vijeća Europe? Odgovori na ta pitanja se očitavaju iz kolokvija o Europskom identitetu koji se na temu *Jedna Europa* održao u Strasbourgu 19. travnja 2002. godine kada je *Peter Schieder*,¹⁶ u svom stilu, upitao: "*....zašto nam uopće treba Europska konvencija o ljudskim pravima kad imamo Povelju o temeljnim pravima Europske unije? Tko treba sud u Strasbourgu kad postoji onaj u Luxemburgu*".¹⁷

I Vijeće Europe i Europska unija su pokretači ujedinjenja na europskom kontinentu: Vijeće Europe kao najstarija europska politička organizacija, a Europska unija kao jedinstvena ekonomska i politička integracija europskih država čija je pravna narav osobita i nije usporediva ni s jednom "običnom" međunarodnom organizacijom, pa ni s Vijećem Europe.

13 U zapadnom dijelu kontinenta, Europska unija je za mnoge sinonim za Europu, što naravno nije točno. Zato se i u tom dijelu Europe odgovorni moraju potruditi objasniti tko je tko, što radi koja institucija, tko je za što zadužen i kako.

14 Vidi: http://assembly.coe.int/President/Schieder/Schieder_articles_E.htm (11.11.2021)

15 The Council of Europe; 800 million Europeans, Documents and Publications Production Department, Strasbourg, 2003.; **M. Vaughne**, *Human Rights in the EU: the Charter of Fundamental Rights*, International Affairs and Defence Section, House of Commons Library, Research paper 00/32, 20. March 2000.

16 **P. Schieder**, *Building one Europe*, Strasbourg, Council of Europe Publications, 2004.

17 Schieder je otišao i dalje te postavio pitanje *raison d'être* – razloga postojanja same Skupštine te upitao: "zašto uopće još uvijek postoji Parlamentarna skupština Vijeća Europe, kad je Europski parlament savršeno sposoban predstavljati demokratsku savjest Europe". Priznajući da je malo pretjerao kako bi postigao poantu, rekao je da je krajnje vrijeme da se o tome jasnije razgovara.

Iz provedene analize proizlazi da Vijeće Europe neupitno prednjači u području ljudskih prava. Dakle, EKLJP i Europski sud za ljudska prava, nesumnjivo su okosnica Vijeća Europe. Njegovi pravni mehanizmi za zaštitu ljudskih prava kroz Europski sud za ljudska prava su bez premca u svijetu.

Prije ili kasnije, Vijeće Europe će svoje odnose s Europskom unijom morati učiniti jasnijima, te ih na izvjestan način formalizirati, a Unija bi trebala više vrijednovati ulogu Vijeća u novoj političkoj i gospodarskoj strukturi Europe.

U Nici je 2000. godine potpisana Povelja o temeljnim pravima Europske unije,¹⁸ jedinstven dokument koji je, može se reći, recipirao EKLJP iz 1949. godine, ali ovoga puta u kontekstu procesa stvaranja europskog jedinstva.¹⁹ EU se tako ne mora više pozivati na jedan dokument koji je nastao u drugom forumu (Vijeću Europe), već artikulira svoj sustav vrijednosti i na području ljudskih i temeljnih prava.²⁰

U toj se Povelji, koja sadrži 54 članka podijeljenih u sedam poglavlja, po prvi put govori, opet u preambuli, o riješenosti naroda Europske unije da, stvarajući sve tješnji, odnosno čvršći savez među sobom, dijele miroljubivu budućnost zasnovanu na zajedničkim vrijednostima.²¹ Ta će formulacija poslužiti kasnije za lansiranje ideje o "Europi vrijednosti". Ova je okrenutost "zajedničkim vrijednostima" specificirana u složenom iskazu kojim se kaže da je Unija, svjesna svojeg duhovnog i moralnog nasljeđa, zasnovana na nedjeljivim, univerzalnim vrijednostima ljudskog dostojanstva, slobode, jednakosti, solidarnosti, pravu građana²² i pravde²³.

18 Povelja o osnovnim pravima Europske unije prvi put u povijesti EU jedinstvenim tekstom utvrđuje niz građanskih, političkih, ekonomskih i socijalnih prava svih građana i osoba s prebivalištem u Europskoj uniji. Povelja je objavljena na sammitu EU u Nici 7. prosinca 2000. godine, ali kao politička deklaracija koja nije bila obvezujuća. Potpisana je na plenarnoj sjednici Europskog parlamenta 12. prosinca 2007. u Strazburu, a Ugovorom iz Lisabona 2007./2009. Povelja će postati pravno obavezujući dokument svim institucijama i državama članicama Europske unije. Njezin je tekst objavljen u istom broju službenog glasila EU Official Journal. Tekst dostupan na stranicama EU-a: http://www.europarl.europa.eu/charter/default_en.htm. (11.11.2021.)

19 Pravna osnova usvajanje Povelje o temeljnim pravima EU pronađena je u čl. 6. Ugovora o Europskoj uniji.

20 **P. Bačić**, *Ustav za Europu (2004) i značaj konstitucionalizacije ljudskih prava*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 42., 2005., str. 105-119.

21 U području zaštite temeljnih prava Sud EU postupno prihvaća doktrinu da su temeljna prava priznata kao opća pravna načela te da s te osnove obvezuju Zajednice i njihova tijela. Vidi: **B. Vukas**, *Opća načela prava kao izvor prava europskih zajednica*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, sv. 42, 3/1992, str. 253 - 266.

22 Pravo glasovati i biti biran na izborima za Europski parlament; Pravo glasovati i biti biran na lokalnim izborima; Pravo na dobru upravu; Pravo pristupa dokumentima; Europski ombudsman; Pravo na podnošenje peticije; Sloboda kretanja i boravka; Diplomatska i konzularna zaštita

23 Pravo na djelotvoran pravni lijek i na pošteno suđenje; Pretpostavka nedužnosti i pravo na obranu; Načela zakonitosti i razmjernosti kaznenih djela i kazni; Pravo da se ne bude dva puta suđen ili kažnjen za isto kazneno djelo

Ovim dokumentom je učinjen ne samo korak naprijed prema boljoj legitimaciji i jasnijem identitetu Europske unije nego su dane i jasne smjernice za donošenje njezina ustava.²⁴

Stoga Europska unija postavlja pojedinca u srce svojih aktivnosti, ustanovljujući građanstvo Unije i stvarajući područje slobode, sigurnosti i pravde. Ta poruka o "pojedincu u srcu aktivnosti Unije" nije u javnosti bila primljena s dovoljnom pažnjom. Nasuprot tom jasnom opredjeljenju prema vrijednosti pojedinca, opći dojam su, s jedne strane, zamaglile birokratizacija EU, a s druge strane sve brojnije afere korupcije i zlorabe sredstava EU, zbog čega se ova poruka izgubila da bi došla do izražaja tek kasnije, u Ugovoru o Ustavu kojim se uspostavlja Europska unija.

Lisabonskim ugovorom temeljna ljudska prava su i formalno podignuta na rang osnovnih načela Unije. U čl. 6. Ugovora o Europskoj uniji navodi se da: *"Unija priznaje prava, slobode i načela određena Poveljom Europske unije o temeljnim pravima od ... 12. prosinca 2007., koja ima istu pravnu snagu kao Ugovori". "Unija pristupa Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda". "Temeljna prava, kako su zajamčena Europskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i kako proizlaze iz ustavnih tradicija zajedničkih državama članicama, čine opća načela prava Unije".*

Članak 7. Ugovora o Europskoj uniji sadrži odredbu koja je postojala i u prethodnom Ugovoru iz Nice, a kojom se istodobno uspostavlja mehanizam prevencije u slučaju da postoji *"očita opasnost da država članica teško prekrši"* vrijednosti iz članka 2. Ugovora o Europskoj uniji i mehanizam za provedbu sankcija u slučaju da se utvrdi da država članica *"teško i trajno krši"* te vrijednosti. Europski parlament raspolaže i pravom inicijative, u okviru koje može pokrenuti navedeni mehanizam prevencije, i pravom na izvršavanje demokratskog nadzora jer mora dati odobrenje za njihovu provedbu.²⁵

Upućivanje na ljudska prava i temeljne slobode sadržano je i u odredbama o vanjskom djelovanju Unije.²⁶ Prema članku 67. Ugovora o funkcioniranju Europske unije, *"Unija predstavlja područje slobode, sigurnosti i pravde s poštovanjem temeljnih prava i različitih pravnih sustava i tradicija država članica"*.

Priznavanje obvezujućeg statusa Povelji učinit će ljudska prava vidljivijim dijelom europskog pravnog poretka što također pridonosi demokratskom legitimitetu Unije.

2. Ograničenja ljudskih prava

Dokumenti o ljudskim pravima i slobodama sadrže odredbe o granicama korištenja tih istih prava i sloboda. Iako se odmah postavlja pitanje o

24 Poblje u: **T. Cipek**, *Politike identiteta Europske unije: u "potrazi za kolačićima male madeleine"* Anali hrvatskog politološkog društva, Zagreb, 2004., str.143.

25 Opširnije u: **S. Douglas-Scott**, *The European Union and Human Rights after the Treaty of Lisbon*, Human Rights Law Review 11:4 The Author, 2011., str. 648.

26 Članak 21. Ugovora o Europskoj uniji.

kontradiktornosti ograničenja ljudskih prava, opravdanje se pronalazi u jednostavnoj potrebi da i drugi ljudi uživaju ta ista prava, i da im se treba osigurati mogućnost njihovog neometanog korištenja. Osim prava drugih građana, granice predstavljaju i zajednički interesi političke zajednice kao cjeline. Naposljetku, granice treba postaviti i kako bi se spriječile eventualne negativne posljedice po svakog pojedinca koji je nositelj određenih prava i sloboda.²⁷

Odredbe o derogaciji predviđene su uglavnom u *općim instrumentima* zaštite građanskih i političkih prava. Nalazimo ih tako u EKLJP, Europskoj socijalnoj povelji²⁸, Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima²⁹, kao i u Američkoj konvenciji o ljudskim pravima.³⁰

EKLJP kao najznačajniji regionalni dokument u području ljudskih prava propisuje mogućnost derogiranja obveza uz uvjet da te mjere nisu nespojive s ostalim obvezama države po međunarodnom pravu. Uz ovu odredbu, propisuje i ograničenja pojedinih prava u skladu sa zakonom i u interesu državne sigurnosti, javnog reda i mira, zaštite zdravlja i morala, zaštite prava i sloboda drugih i slično.

Ustav Bosne i Hercegovine sadrži odredbu prema kojoj se nijednim amandmanom na Ustav ne može eliminirati niti umanjiti bilo koje od prava i sloboda iz članka II. Ustava, niti izmijeniti ova odredba (čl. X. st. 2.). Kako se prema čl. II. st. 2. Ustava Bosne i Hercegovine prava i slobode predviđeni u EKLJP i u njezinim protokolima izravno primjenjuju u Bosni i Hercegovini, i imaju prioritet nad svim ostalim zakonima, gore navedena odredba o nemogućnosti eliminiranja i umanjenja se odnosi i na prava i slobode sadržane u EKLJP. Ukoliko se ovo tumači kao nesuglasnost Ustava Bosne i Hercegovine sa EKLJP, to bi značilo da je Ustav u nesuglasju sam sa sobom, jer je EKLJP njegov sastavni dio. Mišljenja smo da se ova situacija treba tumačiti na način da ustavne odredbe ne znače eliminiranja ograničenja sadržanih u samim odredbama EKLJP, odnosno u samom Ustavu.³¹

27 Opća Deklaracija o ljudskim pravima sadrži odredbe prema kojima svatko u korištenju svojih prava i sloboda može biti podvrgnut samo onim ograničenjima koja su utvrđena zakonom, isključivo radi osiguranja potrebnog priznanja i poštivanja prava i sloboda drugih te radi ispunjenja pravednih zahtjeva morala, javnog reda i općeg blagostanja u demokratskom društvu. Osim toga, prava i slobode se ni u kojem slučaju ne smiju koristiti protivno ciljevima i načelima Ujedinjenih naroda (čl. 29. i 30.) Pakt o građanskim i političkim pravima te Pakt o ekonomskim i socijalnim pravima predviđaju ograničenja koja su propisana zakonom, a u interesu su državne ili javne sigurnosti, javnog poretka ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih ljudi (Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima) i to u onoj mjeri koja je u suglasnosti sa prirodom ovih prava i isključivo unaprjeđenja općeg blagostanja u demokratskom društvu. (Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima).

28 European Social Charter, (1965) 529 UNTS 89, art. 30(1); Revised European Social Charter 1999, ETS Prema: **A. B. Schabas**, *The European Convention on Human Rights A Commentary*, Oxford, 2016., str. 587.

163, 529 UNTS 89, čl. F(1). Odredba je istovjetna st. 1. čl. 15. EKLJP

29 International Covenant on Civil and Political Rights, (1976) 999 UNTS 171, čl. 5., Isto.

30 American Convention on Human Rights, (1978) 1144 UNTS 123, čl. 27. Isto.

31 Prema: Miljko, Zvonko, *Ustavno uređenje Bosne i Hercegovine*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2006., str. 173.

EKLJP sadrži odredbu o derogiranju u vrijeme izvanrednog stanja. U doba rata ili druge javne opasnosti koja prijeti opstanku naroda³², svaka visoka strana ugovornica može poduzeti mjere koje odstupaju od njenih obveza po EKLJP, i to u najnužnijoj mjeri koju zahtijeva hitnost situacije, s tim da takve mjere ne budu u neskladu s njenim drugim obvezama prema međunarodnom pravu. (čl. 15.).³³ Neke članice Vijeća Europe su se u vrijeme pandemije poslužile pravom derogiranja svojih obveza.³⁴ Neka prava se ne mogu ograničiti ni pod kakvim uvjetima, dakle ni u izvanrednim okolnostima.³⁵

Europski sud za ljudska prava je formulaciju „u doba rata ili druge javne opasnosti koja prijeti opstanku naroda“ prvi put tumačio u slučaju *Lawless protiv Irske*. Sud je smatrao da je „prirodno i običajno značenje riječi „druge javne opasnosti koja prijeti opstanku naroda“, dovoljno jasno“ te da se odnosi na „iznimne situacije kriza ili hitnih slučajeva koje utječu na cjelokupno stanovništvo te predstavljaju prijetnju organiziranom životu zajednice od koje se sastoji država“³⁶ Nadalje, u Grčkom slučaju, Europska komisija je uočila da se engleska i francuska verzija navedenog dijela odredbe donekle razlikuju, te da se prednost da francuskoj verziji koja ističe „neposredne opasnosti“, koje nema u engleskoj verziji. Držalo se, stoga, „da opasnost mora biti trenutna i neposredna, mora biti takva da utječe na cijeli narod, da ugrožava opstanak organiziranog života zajednice, te kriza ili opasnost moraju biti izvanredne utoliko da uobičajene mjere i ograničenja koje EKLJP predviđa - dopušta za održavanje javne sigurnosti, zdravlja i reda, nisu adekvatne“³⁷.

32 U radnim verzijama izrade EKLJP „opstanku naroda“ („life of the nation“) glasilo je „u interesu naroda“ (in the interest of the people“). Prema: **A. B. Schabas**, *The European Convention on Human Rights A Commentary*, Oxford, 2016., str. 590.

33 Sličnu odredbu sadrži i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima. U vrijeme izvanrednog stanja u kojemu je ugrožen opstanak naroda i koje je službeno proglašeno, države stranke ovoga Pakta mogu, u opsegu koji je strogo određen tim izvanrednim prilikama, poduzeti mjere koje derogiraju njihove obveze iz Pakta, uz uvjet da te mjere nisu nespojive s njihovim ostalim obvezama po međunarodnom pravu i da ne povlače za sobom diskriminaciju temeljenu na rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri ili socijalnom podrijetlu (čl. 4.).

34 Albanija, Armenija, Estonija, Gruzija, Latvija, Sjeverna Makedonija, Republika Moldova, Rumunjska, San Marino, Srbija. Bosna i Hercegovina nije obavijestila Glavnog tajnika Vijeća Europe o derogiranju. Dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/conventions/notifications> (12.11.2021.)

35 Odredbu o ovome sadrži EKLJP. Ni pod uvjetima predviđenim u EKLJP ne može se derogirati pravo na život, zabrana mučenja, zabrana ropstva ili položaja ropske ovisnosti, zabrana retroaktivnog zakonodavstva, te pravo da se ne bude dva puta suđen ili kažnjen u istoj stvari. Temeljna razlika između ovih ograničenja te onih koja se vrše u određenim izvanrednim okolnostima, jest da su za razliku od potonjih, inherentna ograničenja stalna.

36 *Lawless v. Ireland* (no. 3), 1 July 1961, p. 27, § 28, Series A no. 3. Prema: **A. B. Schabas**, *The European Convention on Human Rights A Commentary*, Oxford, 2016., str. 595.

37 *Denmark, Norway, Sweden, and the Netherlands v. Greece*, nos 3321/67, 3322/67, 3323/67, and 3344/67,

Commission report of 5 November 1969, § 112, (1969) 12 YB ‘The Greek Case’ 1. Prema: **A. B. Schabas**, *The European Convention on Human Rights A Commentary*, Oxford, 2016., str. 595.

Europski sud za ljudska prava pojam „opasnosti koja prijeti opstanku naroda“ ne tumači usko – u A. i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva, širi na „prijetnju vladi i postojanju civilnog društva“.³⁸

Ograničenja prava predviđa i Povelja o temeljnim pravima EU. Svako ograničenje pri ostvarivanju prava i sloboda priznatih Poveljom mora biti predviđeno zakonom i mora poštovati bit tih prava i sloboda.³⁹

Ograničenja su moguća samo ako su potrebna i ako zaista odgovaraju ciljevima od općeg interesa koje priznaje Unija ili potrebi zaštite prava i sloboda drugih osoba.

Jedan od elemenata potrebnih za zadovoljavanje standarda iz čl. 15. EKLJP jest da kriza ili opasnost moraju biti iznimni, što podrazumijeva da mjere koje EKLJP dopušta nisu primjerene kako bi se osigurala javna sigurnost ili zdravlje.⁴⁰

Izvanredni pravni režim često zahtijeva svjesno žrtvovanje određenih značajnih vrijednosti u obliku zajamčenih prava i sloboda radi jačanja cjelokupnog pravnog poretka.⁴¹

Globalna pandemija COVID-19 suočila je svijet sa upravo navedenim. Traženje adekvatnog odgovora na opasnost i pri tome poduzimanje mjera kojima su se ograničavala ljudska prava istovremeno je postavilo pitanje njihovog kršenja. I u izvanrednoj situaciji mjere kojima se ljudska prava ograničavaju moraju biti zakonite, imati legitiman cilj i biti nužne u demokratskom društvu.⁴² Uz navedene treba biti ispunjen i uvjet proporcionalnosti. Proglasivši pandemiju, Svjetska zdravstvena organizacija je pozvala zemlje na postizanje ravnoteže između zaštite zdravlja i zaštite ljudskih prava.⁴³ S druge strane, nepoduzimanje mjera od strane države moglo bi se smatrati povredom pozitivnih obveza države u smislu poduzimanja potrebnih mjera po pitanju zaštite prava na život.⁴⁴ Zahtjevi zakonitosti, legitimnog cilja, nužnosti u demokratskom društvu i proporcionalnosti moraju biti ispunjeni kumulativno kako bi se miješanje u prava smatralo opravdanim.

Sukladno praksi ESLJP zakonitost pretpostavlja utemeljenost miješanja

38 *A. and Others v. the United Kingdom* [GC], no. 3455/05, § 177, ECHR 2009. Prema: A. B. Schabas, *The European Convention on Human Rights A Commentary*, Oxford, 2016., str. 595.

39 Službeni list Europske unije C 202/204, 07.6.2016., čl. 52., dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=RO> (14.11.2021.)

40 Omejec, Jasna, *Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda u praksi Europskog suda za ljudska prava*, Novi informator, Zagreb, 2014., str. 77.

41 Fridrih, K., *Konstitucionalna demokratija: Teorija i praksa u Evropi i Americi*, CID, Podgorica, 2005., str. 464., navedeno prema: Nastić, Maja, *Odgovor države na bolest covid-19: na primjerima Hrvatske i Srbije*, Pravni vjesnik, br. 3-4, 2020., str. 70., dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=363815 (12.11.2021.)

42 Odluka Ustavnog suda BiH AP-1217/20, od 22.4.2020., t... 36.

43 Isto, t. 33.

44 **J. McBride**, *An Analysis of Covid -19 Responses and ECHR Requirements*, ECHR Blog, 27. 03.2020., dostupno na: <https://www.echrblog.com/2020/03/an-analysis-of-covid-19-responses-and.html> (14.11.2021.)

na zakonu koji mora biti formuliran sa dovoljnom preciznošću kako bi onima na koje se odnosi omogućio da usklade svoje ponašanje sa zakonom. Miješanje se smatra nužnim u demokratskom društvu za postizanje legitimnog cilja ako odgovara prijekoj društvenoj potrebi, ako su razlozi koje su domaće vlasti navele u opravdanju relevantne i dovoljne, i ako je proporcionalno cilju koji se želi postići.⁴⁵ Proporcionalnost označava potrebu postizanja ravnoteže između interesa za ispunjenje legitimnog cilja i zadiranja u predmetno temeljno pravo.⁴⁶ Mjera ne bi trebala neproporcionalno i prekomjerno opterećivati osobe na koje se odnosi ograničenje povezano s ciljem koji se želi postići.⁴⁷

U svjetlu ograničavanja prava i uspostavljanja ravnoteže između mjera i cilja zaštite zdravlja ljudi, smatramo važnim spomenuti i ulogu građana te mogućnost prekršajne ali i kaznene odgovornosti zbog prenošenja i širenja bolesti.⁴⁸

2.1. Ograničavanje ljudskih prava u Bosni i Hercegovini uslijed pandemije COVID-19 – sudska praksa

U apelacijama koje je Ustavni sud Bosne i Hercegovine razmatrao vezano uz ograničenja prava i sloboda u uvjetima pandemije COVID-19 apelanti se pozivaju na pravo na slobodu i sigurnost, slobodu kretanja, privatnost, zabranu diskriminacije, pravo na obrazovanje. Sukladno uvjetima dopustivosti, apelacije su razmatrane i u slučaju kada ne postoji odluka nadležnog suda ako apelacija

45 Vavříčka and others v. the Czech Republic, nos. 47621/13 and 5 others, 8 April 2021., dostupno na: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22covid%22\],%22itemid%22:\[%22001-209039%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22covid%22],%22itemid%22:[%22001-209039%22]}) (15.11.2021.)
Zahtjevi podnositelja odnosili su se na obvezu cijepljenja i s tim u vezi kršenje članka 8. EKLJP. Francuska Vlada ističe važnost učinkovitosti politika u području javnog zdravlja u borbi protiv ozbiljnih i zaraznih bolesti, što primjer pandemije COVID-19 jasno pokazuje. (t.210.) Ova presuda po nekim mišljenjima povećava mogućnost obveznog cijepljenja u uvjetima COVID-19 <https://www.dw.com/hr/europski-sud-za-ljudska-prava-obvezno-cijepljenje-mogu%C4%87e/a-57144201> (15.11.2021.)

46 Ured za publikacije Europske unije, Primjena Povelje Europske unije o temeljnim pravima u izradi zakonodavstva i oblikovanju politika na nacionalnoj razini, Agencija Europske unije za temeljna prava, 2020., str. 76., dostupno na: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-charter-guidance_hr.pdf (11.11.2021.)

47 Sud Europske unije, C-258/14, Eugenia Florescu i dr./Casa Județeană de Pensii Sibiu i dr., 13. 6. 2017., t. 58., navedeno prema: Ured za publikacije Europske unije, Primjena Povelje Europske unije o temeljnim pravima u izradi zakonodavstva i oblikovanju politika na nacionalnoj razini, Agencija Europske unije za temeljna prava, 2020., str. 76., dostupno na: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-charter-guidance_hr.pdf (11.11.2021.)

48 Vidjeti: **D. Primorac**, *Samoizolacija kao posebna sigurnosno-pravna mjera zaštite pučanstva od zaraznih bolesti, u kontekstu koronavirusa (COVID 19) – javnopravni aspekti*, Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske, vol. XII, 1/2021., str. 379.-380.

ukazuje na ozbiljna kršenja prava i temeljnih sloboda koje štiti Ustav ili međunarodni dokumenti koji se primjenjuju u Bosni i Hercegovini.⁴⁹

Podsjećajući na kvalitete koje zakon treba imati kako bi miješanje u prava ispunilo zahtjev zakonitosti Ustavni sud Bosne i Hercegovine nalazi nedovoljnu preciznost pojedinih odredbi zbog čega je došlo do kršenja prava iako su bili ispunjeni uvjeti predviđenosti u zakonu i dostupnosti.⁵⁰

Ustavni sud smatra da obveza nošenja maske i zabrana kretanja u određenom vremenskom razdoblju predstavljaju miješanje u pravo na privatnost odnosno slobodu kretanja. Osporene mjere su donesene na temelju naredbi kriznih stožera ministarstava zdravstva čiji je pravni okvir djelovanja prema stavu Ustavnog suda postavljen na preširok način i bez adekvatne kontrole, odnosno sudjelovanja kako najviše izvršne vlasti tako i zakonodavne vlasti, te je zaključeno da miješanja u prava na privatni život i slobodu kretanja „koje je izvršeno naredbama uskih segmenata izvršne vlasti o obveznom nošenju zaštitnih maski i o ograničenju kretanja, u konkretnom slučaju kriznih stožera ministarstava zdravstva, kada je izostalo aktivno sudjelovanje najviših organa zakonodavne i izvršne vlasti u donošenju i preispitivanju naređenih mjera, predstavlja kršenje navedenih ljudskih prava i sloboda“.⁵¹

Pravo na slobodu kretanja je prekršeno i u slučaju zabrane kretanja osobama mlađim od 18 godina i starijim od 65 godina, zbog nedostatka proporcionalnosti između mjera i interesa zaštite javnog zdravlja obzirom da mogućnost nalažanja blažih mjera prethodno nije ni razmotrena, da mjere nisu bile vremenski ograničene, niti je utvrđena obveza njihovog preispitivanja.⁵²

U vezi s pravom na obrazovanje čija se povreda prema navodima apelanata sadrži u skraćenom trajanju školskog sata, uvođenju maksimalnog trajanja nastave te modela učenja na daljinu, Ustavni sud podsjeća da je pravo na obrazovanje podložno ograničenjima, a u konkretnom slučaju nije pronađena njegova povreda, odnosno ništa što „umanjuje pravo na obrazovanje u takvoj mjeri kojom se narušava njegova suština i lišava ga učinkovitosti“.⁵³

Konačno, Ustavni sud nije prihvatio zahtjeve za ukidanjem spornih naredbi

49 Odluka Ustavnog suda BiH AP-1217/20 od 22.4.2020.: Apelantica je navela da bi odluku suda „mogla osigurati samo ukoliko bi bila sankcionirana zbog kršenja Naredbe, što bi predstavljalo prevelik teret za nju.“ Dalje, apelanti su zbog mjere zabrane napuštanja mjesta prebivališta imali temelj za tvrdnju da su „žrtve uslijed primjene navedenih zapovijedi kao općih akata“. U konkretnom slučaju je apelacija odbačena zbog izmijenjenih pravnih okolnosti. Odluka Ustavnog suda BiH AP-1485/20 od 20.5.2020.

50 Odluka Ustavnog suda BiH AP-3166/20 od 08.9.2021. Apelant je kažnjen jer je prekršio mjeru zabrane kretanja, međutim naredba kojom je ova mjera predviđena nije predviđala sankciju za suprotno postupanje, a sudovi odluke kojima je apelant kažnjen za prekršaj nisu temeljili na zakonskim odredbama koje istu sadrže, te je došlo do kršenja prava na pošteno suđenje.

51 Odluka Ustavnog suda BiH br. AP-3683/20 od 22.12.2020., t.77.

52 Odluka Ustavnog suda BiH AP-1217/20 od 22.4.2020. U odluci se ukazuje na činjenicu da postoje osobe starije od 65 godina koje imaju obvezu izvršavanja određenih dužnosti. (t. 58.)

53 Odluka Ustavnog suda BiH AP-3667/20 od 10.1.2020. U konkretnom slučaju apelanti nisu tvrdili da su imali poteškoća u izučavanju određene materije, bili preopterećeni i slično. (t.50.)

zbog negativnih posljedica istog te javnog interesa za mjerama zaštite od pandemije.⁵⁴

ZAKLJUČAK

Kršenja ljudskih prava su usprkos postojanju normativne zaštite sveprisutna. Kontrolni mehanizmi Vijeća Europe za zaštitu ljudskih prava kroz Europski sud za ljudska prava su bez premca u svijetu. Različiti stavovi su vidljivi kada se uzme u obzir da uz Vijeće Europe i Europska unija artikulira vlastiti sustav vrijednosti, te postavi pitanje međusobnog odnosa suda u Strasbourgu i onoga u Luxemburgu. Učinkoviti mehanizmi zaštite ljudskih prava su nužni kako ona ne bi ostala teoretska i iluzorna, te u tom smislu smatramo da Europski sud za ljudska prava i Sud EU u okviru organizacija u kojima su osnovani i vlastitih nadležnosti kroz međusobnu suradnju mogu doprinijeti učinkovitosti zaštite i promoviranja prava i sloboda.

Praktična i djelotvorna zaštita ljudskih prava je u uskoj vezi i sa pozitivnim obvezama države. Pandemija COVID-19 aktualizira pozitivne obveze države u smislu da se nepoduzimanje mjera od strane države može smatrati povredom pozitivnih obveza.

Pandemija je nesumnjivo postavila veliki izazov za sve zemlje u zaštiti javnog zdravlja. Mjere koje su poduzimane posljedično su ograničavale prava zajamčena EKLJP odnosno ustavima. Nepostojanje jasnog i jedinstvenog stava o mjerama koje učinkovito utječu na suzbijanje opasnosti je tijekom trajanja pandemije pojačalo izazov nadležnim tijelima da uspostave ravnotežu između mjera koje su donosile i poštivanja ljudskih prava, ali i doprinijelo stavovima da neke od tih mjera predstavljaju miješanje u ljudska prava i njihovo kršenje. Ono što je važno imati na umu je da se radilo o situaciji koja je nova, a brzina događaja odnosno širenja virusa je nametala potrebu brzog i učinkovitog djelovanja kako bi se zaštitilo zdravlje ljudi. Uzevši u obzir da se radi o novom događaju i nepostojanju iskustva a ni jedinstvenog stava znanosti kao ni ujednačenog pristupa u pojedinim zemljama, obvezno je aktivno djelovanje nadležnih tijela, prvenstveno zakonodavca u smislu konstantnog djelovanja i uspostavljanja ravnoteže između mjera koje donose i poštivanja ljudskih prava. Mjere je potrebno propitivati u smislu vremenskog trajanja ali i mogućnosti postizanja cilja mjerama koje ne nose pretjeran teret.

Zaključak Suda u Strasbourgu da se obvezno cijepljenje može opravdati ako se radi o zaštiti najugroženijih osoba kao i neprihvatanje Ustavnog suda Bosne i Hercegovine da ukine akte koji su predviđali ograničenja pojedinih prava i to zbog javnog interesa za mjerama zaštite od pandemije, ilustrira opravdanje mogućnosti ograničenja prava i sloboda koje se nalazi su potrebi da se i drugima

54 Odluka Ustavnog suda BiH AP-1217/20 od 22.4.2020., AP-3683/20 od 22.12.2020.

omogućiti njihovo uživanje, ali i apostrofira važnost odnosa ljudi prema opasnosti koju pandemija uzrokuje i njihovog ponašanja u borbi protiv iste.

Literatura

1. **Avramov, Smilj, Kreća, Milenko**, *Međunarodno javno pravo*, Savremena administracija, Beograd, 2001,
2. **Bačić, Petar**, *Ustav za Europu (2004) i značaj konstitucionalizacije ljudskih prava*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 42., 2005., str. 105-119.
3. **Cipek, Tihomir**, *Politike identiteta Europske unije: u "potrazi za kolačićima male madeleine"* Anali hrvatskog politološkog društva, Zagreb, 2004.
4. **Degan, Vladimir Đuro**, *Međunarodno pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2006.,
5. **Douglas-Scott, Sionaidh**, *The European Union and Human Rights after the Treaty of Lisbon*, Human Rights Law Review 11:4 The Author, 2011., str. 648.
6. **Janis, M. W., Kay, R.S., Bradley, A.W.**, *"European human rights law: Texts and materials"*, Oxford, 2000.
7. **Janković, Branimir, Radivojević, Zoran** *Međunarodno javno pravo*, SVEN, Niš, 2005.
8. **McBride, Jeremy**, An Analysis of Covid -19 Responses and ECHR Requirements, ECHR Blog, 27. 03.2020., dostupno na: <https://www.echrblog.com/2020/03/an-analysis-of-covid-19-responses-and.html>
9. **Miljko, Zvonko**, *Ustavno uređenje Bosne i Hercegovine*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2006.
10. **Misita, Nevenko**, *Uvod u pravo Evropske unije*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014.
11. **Omejec, Jasna** Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda u praksi Europskog suda za ljudska prava, Novi informator, Zagreb, 2014.
12. **Primorac, Damir**, Samoizolacija kao posebna sigurnosno-pravna mjera zaštite pučanstva od zaraznih bolesti, u kontekstu koronavirusa (COVID 19) – javnopravni aspekti, Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske, vol. XII, 1/2021, str.367.-384.
13. **Schabas, A. B.**, *The European Convention on Human Rights A Commentary*, Oxford University Press, Oxford, 2016.
14. **Schieder, Peter**, *Building one Europe*, Strasbourg, Council of Europe Publications, 2004.
15. Ured za publikacije Europske unije, *Primjena Povelje Europske unije o temeljnim pravima u izradi zakonodavstva i oblikovanju politika na nacionalnoj razini*, Agencija Europske unije za temeljna prava, 2020., dostupno na: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-charter-guidance_hr.pdf
16. **Vasiljević, Snježana, Vinković, Mario**, *Temeljna prava i zabrana*

diskriminacije u praksi europskih i nacionalnih sudova, Narodne novine, Zagreb, 2019,

17. **Vaughne, Miller**, *Human Rights in the EU: the Charter of Fundamental Rights*, International Affairs and Defence Section, House of Commons Library, Research paper 00/32, 20. March 2000.
18. **Vukas, Budislav**, *Opća načela prava kao izvor prava europskih zajednica*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, sv. 42, 3/1992, str. 253. - 266.

PROPISI:

- 1) Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda
- 2) Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima
- 3) Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima
- 4) Opća deklaracija o ljudskim pravima
- 5) Povelja o temeljnim pravima EU
- 6) Ugovor o Europskoj uniji
- 7) Ustav Bosne i Hercegovine

SUDSKA PRAKSA:

- 1) *A. and Others v. the United Kingdom* [GC], no. 3455/05, § 177, ECHR 2009
- 2) *Denmark, Norway, Sweden, and the Netherlands v. Greece*, nos 3321/67, 3322/67, 3323/67, and 3344/67, Commission report of 5 November 1969, § 112, (1969) 12 YB 'The Greek Case' 1
- 3) *Lawless v. Ireland* (no. 3), 1 July 1961, p. 27, § 28
- 4) Odluka Ustavnog suda BiH AP-1217/20 , od 22.4.2020.
- 5) Odluka Ustavnog suda BiH AP-1485/20 od 20.5.2020.
- 6) Odluka Ustavnog suda BiH AP-3166/20 od 08.9.2021.
- 7) Odluka Ustavnog suda BiH br. AP-3683/20 od 22.12.2020. Odluka Ustavnog suda BiH AP-3667/20 od 10.1.2020.
- 8) *Vavrička and others v. the Czech Republic*, nos. 47621/13 and 5 others, 8 April 2021.